

да 940-годдзя горада

МІНСК І МІНЧАНЕ:

ДЗЕСЯЦЬ СТАГОДДЗЯЎ ГІСТОРЫІ

*Матэрыялы
Міжнароднай
навукова-
практычнай
канферэнцыі
Мінск,
7-9 верасня
2007 г.*

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ АКАДЭМІЯ НАВУК БЕЛАРУСІ
Інстытут гісторыі
Мінскі гарадскі выканаўчы камітэт
Упраўленне культуры

МІНСК І МІНЧАНЕ: **ДЗЕСЯЦЬ СТАГОДДЗЯЎ ГІСТОРЫІ** *(да 940-годдзя горада)*

*Матэрыялы Міжнароднай
навукова-практычнай канферэнцыі
Мінск, 7-9 верасня 2007 г.*

Мінск
«Беларуская навука»
2008

УДК 94(476-25)(082)

ББК 63.3(4Бел)я43

М62

Рэдакцыйная калегія:

А. А. Каваленя (адказны рэдактар),

А. А. Скеп'ян (адказны сакратар),

Р. А. Аляхновіч, А. І. Груша, В. В. Даніловіч, А. Б. Доўнар

Рэцэнзенты:

доктар гістарычных навук Г. Я. Галенчанка;

доктар гістарычных навук, прафесар У. Ф. Ладысеў

*Зборнік падрыхтаваны ў межах выканання
Дзяржаўнай комплекснай праграмы навуковых даследаванняў на 2006–2010 гг.
«Гісторыя беларускай нацыі, дзяржаўнасці і культуры»
(навуковы кіраўнік праграмы – доктар гістарычных навук, прафесар А. А. Каваленя)*

М62 **Мінск і мінчане: дзесяць стагоддзяў гісторыі (да 940-годдзя горада):**
матэрыялы Міжнар. навук.-практ. канф. (Мінск, 7–9 верас. 2007 г.) / рэдкал.:
А. А. Каваленя [і інш.]. – Мінск : Беларус. навука, 2008. – 400 с.
ISBN 978-985-08-0971-1.

Зборнік змяшчае матэрыялы Міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі «Мінск і мінчане: дзесяць стагоддзяў гісторыі (да 940-годдзя горада)». Мінск, 7–9 верасня 2007 г.
Тэматыка дакладаў ахоплівае самы шырокі спектр праблем гісторыі горада ад старажытнасці да сучаснасці.

УДК 94(476-25)(082)

ББК 63.3(4Бел)я43

ISBN 978-985-08-0971-1

© Афармленне. РУП «Выдавецкі дом
«Беларуская навука», 2008

Уступнае слова дырэктара Інстытута гісторыі НАН Беларусі, доктара гістарычных навук, прафесара Аляксандра Аляксандравіча Кавалені	3
Выступленне прадседатэля Мінскага гарадскога Савета дэпутатаў Міхаіла Васільевіча Матусевіча	5
Выступленне Старшыні Прэзідыума Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, доктара эканамічных навук, прафесара Міхаіла Уладзіміравіча Мясніковіча	7

Менск старажытны

Агеева Л. Я. (<i>Мінск</i>). Даследаванне падавання пра Менска	14
Загорульскі Э. М. (<i>Мінск</i>). О местонахождении древнего Минска	17
Заяц Ю. А. (<i>Мінск</i>). Менск на Свислочи конца XI–XIII вв.: проблема формирования поселенческой структуры	23
Иов О. В., Рябцевич В. Н. (<i>Мінск</i>). Курганный могильник Стукатици в округе Минска	31
Кенько П. М. (<i>Мінск</i>). Элементы костюма X–XI вв. с селища на р. Менка	34
Колединский Л. В. (<i>Мінск</i>). Из ранней истории Сухарево	37
Левко О. Н. (<i>Мінск</i>). Перемена местоположения Минска в связи с формированием раннего-сударственной территориально-административной структуры в Полоцкой земле	41
Лобач У. А. (<i>Полацк</i>). Паданне пра заснаванне Менска: сімволіка сюжэта і тыпалагічныя паралелі ў беларускім фальклоры	48
Мядзведзева В. У. (<i>Мінск</i>). Прыкладное мастацтва сярэдневяковага Мінска (па матэрыялах касцярэзнага рамяства)	57

Менск – павятовы і ваяводскі цэнтр

Бабкова В. У. (<i>Мінск</i>). «Бурмістры, возныя, залатары...»: сацыяльная прастора Менска канца XVI –першай паловы XVII ст. Паводле актавых кніг Мінскага гродскага суда	66
Баженова О. Д. (<i>Мінск</i>). Монументальная живопись Минска XVIII ст.	70
Бектинеев Ш. И. (<i>Мінск</i>). Метрология по грамотам на магдебургское право Минска 1499–1569 гг.	74
Віцько Д. В. (<i>Мінск</i>). Менскі дамініканскі прыёр Аляксандр Бергоф і яго «Успаміны»	83
Габрусь Т. В. (<i>Мінск</i>). Мураваная сакральная архітэктурна Мінска ў гісторыка-культурным кантэксте	85
Голубеў В. Ф. (<i>Мінск</i>). Маёнтак Лошыца ў XVI ст. (панскі двор і феадальная вёска паводле рээстра 1557 г.)	91
Доўнар А. Б. (<i>Мінск</i>). Рээстр дакументаў мінскага бурмістра Яна Давіда Шэйбы	96
Іванова Л. С. (<i>Мінск</i>). Міжканфесійныя адносіны ў Мінску ў першай палове XVII ст.	99
Коршак М. А., Стралец М. В. (<i>Брэст</i>). Менск у складзе Вялікага княства Літоўскага: некаторыя аспекты гісторыі	104
Марзалюк І. А. (<i>Магілёў</i>). Прыпіскі на старонках «Летописца русских царей» Нікіфараўскага зборніка як крыніца па гістарычнай самасвядомасці мінчан XVI–XVII стст.	107
Мароз В. К. (<i>Мінск</i>). Назва Менск / Минск у беларускіх летапісах	110
Maroszek J., Maroszkówna M. (<i>Białystok, Polska</i>). Dekanat miński diecezji wileńskiej w świetle opisów parafii z 1784 r.	115
Мацук А. У. (<i>Мінск</i>). Мінская кадэнцыя Трыбунала ВКЛ 1741 г.	118
Пашкевіч У. І. (<i>Мінск</i>). Канфірмацыйны прывілей Аўгуста II Мінску 1724 г.	124
Пярвышын У. М. (<i>Мінск</i>). Будынак мінскай ратушы ў другой палове XVII–XVIII стст. (па матэрыялах магістрацкіх кніг)	126
Самусік А. Ф. (<i>Мінск</i>). Мінская ваяводская (падакруговая) школа ў 1773–1793 гг.	128
Сліж Н. У. (<i>Гродна</i>). Тэстамент менскага падкаморыя Крышпафа Кавячынскага (1659 г.)	134
Скеп'ян А. А. (<i>Мінск</i>). Род Стэцкевічаў і Менск	139
Шаланда А. І. (<i>Гродна</i>). Невядомыя гербы менскай шляхты ў XVI ст.	142

Янушкевіч А. М. (Мінск). Харугва Менскага павета ў паспалітым рухэнні ВКЛ 1567 г.	150
Яцкевіч З. Л. (Мінск). Ураднікі менскага магістрата XV–XVIII стст.	157

Мінск губернскі

Алексашина Г. В. (Мінск). Национальный и профессиональный состав рабочих и служащих Минска (1890–1913 гг.)	162
Бяляева С. С. (Мінск). Матывы дэкаратыўнага аздаблення драўляных дамоў Мінска	166
Бяспалая М. А. (Мінск). Мінск і мінчане на памежжы XIX–XX стст.	170
Васовіч С. М. (Брэст). Культурна-асветніцкая дзейнасць Мінскага брацтва ў імя Жыватворнага Крыжа Гасподня ў 1907–1912 гг.	173
Грузицкий Ю. Л. (Мінск). Минское городское кредитное общество (1896–1914 гг.)	179
Дзярновіч А. І. (Мінск). План «Новага места» Мінска 1804 г.: новая іканаграфічная крыніца са збораў Мінскага кола Варшаўскага таварыства апекі над помнікамі мінуўпчыны	185
Дуко А. А. (Мінск). Інтэлектуальнае жыццё ў сядзібах Міншчыны ў канцы XVIII – пачатку XX ст.	190
Ерашэвіч А. У. (Мінск). З гісторыі сацыяльна-эканамічнага развіцця Мінска ў канцы XVIII – пачатку XIX ст.	194
Ефімовіч А. В. (Мінск). Правядзенне рэформы М. М. Мураўёва ў дзяржаўнай вёсцы Мінскай губерні ў 1857–1862 гг.	205
Забаўскі М. М. (Мінск). Выбары і дзейнасць дэпутатаў ад мінскай губерні ў расійскай Дзяржаўнай думе (1906–1917 гг.)	210
Иоффе Э. Г. (Мінск). Евреи в экономике Минска в 1793–1917 гг.	217
Кітурка І. Ф. (Гродна). Мінск і мінчане на старонках «Нашай Нивы» (1906–1909 гг.)	223
Кривопалова Н. Ю. (Самара, Россия). Образовательный уровень учительской и медицинской интеллигенции российской провинции в начале XX в.	229
Літвіновіч А. Ф. (Мінск). Этнаграфічныя і іншыя даныя як дадатковыя крыніцы па лакалізацыі тэрыторыі старажытнай Літвы	236
Луговцова С. Л. (Мінск). К вопросу о характеристике дворянства Минской губернии в первой половине XIX в.	239
Ляхоўскі У. В. (Мінск). Становішча школьнай адукацыі ў Мінску ў час германскай акупацыі (лоты–снежань 1918 г.)	246
Шнилевская И. Н. (Мінск). Становление общего делопроизводства в государственных учреждениях Минской губернии (конец XVIII – начало XIX в.)	253
Щеглов Г. Э. (Жировичи). Серафимовский лазарет при Минской духовной семинарии (1914–1917 гг.)	258

Мінск рэвалюцыйны і савецкі

Вирская В. П. (Мінск). Интеллигенция Минска в публикациях 1920-х годов	263
Воронкова И. Ю. (Мінск). Минск и минчане в первые дни Великой Отечественной войны (22–28 июня 1941 г.)	270
Воротникова О. А. (Мінск). Историческая тема в графике С. П. Геруса	281
Даніловіч В. В. (Мінск). Моладзь у грамадска-палітычным жыцці Мінска пачатку 1920-х гадоў	284
Ершова Э. Б. (Москва, Россия). Минск и минчане во второй половине 60-х – начале 80-х годов XX в. (Минск и минчане в моей судьбе)	291
Звягін С. П. (Кемерово, Россия). Член Учредительного собрания от Минска И. П. Нестеров в годы революций и Гражданской войны в России	293
Зенькович Ю. В. (Мінск). Институт математики АН БССР в международном научном сотрудничестве (1950–1970-е годы)	298
Крыварот А. А. (Мінск). Узаемадзеянне беларускіх і расійскіх партызанскіх фарміраванняў на тэрыторыі Міншчыны ў гады Вялікай Айчыннай вайны (1941–1944 гг.)	304
Литвин А. М. (Мінск). О патриотической деятельности на хлебозаводе «Автомат» подпольной организации, руководимой М. Н. Павловым (1941–1944 гг.)	310

Мазец В. Г. (Мінск). Грамадска-палітычнае і нацыянальна-культурнае жыццё ў Мінску ў 1918 г.	319
Навіцкі У. І. (Мінск). З гісторыі прысваення Мінску звання горада-героя	324
Рудовіч С. С. (Мінск). Мінская гарадская дума і праблема самавызначэння Беларусі (1917–1918 гг.)	326
Сацукевіч І. І. (Мінск). Тапаніміка Мінска ў 1945–1985 гг.	333
Траццяк С. А. (Мінск). Мінск – сталіца Заходняй камуны (снежань 1918 г.)	337
Шарков А. В. (Мінск). Участие военнопленных и интернированных в послевоенном восстановлении Минска	343
Шаўчук І. І. (Брэст). Мінск як цэнтр краязнаўчага руху ў 20–30-я гады ХХ ст.	348
Шимолін В. І. (Мінск). «Минские епархиальные ведомости» в период Гражданской войны и интервенции	351
Яноўскі А. А. (Мінск). Фарміраванне інтэлектуальнага асяроддзя Мінска ў 1920–1930-я гады ...	356

Мінск на сучасным этапе

Будзянкова Т. С. (Мінск). Гісторыка-культурныя даследаванні ў Мінску ў 1991–2005 гг. (арганізацыйны аспект)	363
Давыденко Л. Н. (Мінск). Минск и минчане в условиях рыночной трансформации	366
Волочко О. А. (Мінск). Праваславныя братства: історыя становлення і дзейнасць (на прымере Мінскага праваслаўнага братства святых Віленскіх мучеников)	376
Калясінскі В. Ф. (Мінск). Медальернае мастацтва ў зборах Нацыянальнага музея Рэспублікі Беларусь	381
Касцюк М. П. (Мінск). Мінск сярод сталіц беларускай зямлі	385
Мацкевіч І. Ф. (Мінск). Стратэгія устойлівага развіцця Мінска на перыяд да 2020 г. і ёе прыярытеты	389
Скрынчэнко Т. С. (Мінск). Исторический маркетинг Минска	392
Рэзалюцыя Міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі «Мінск і мінчане: дзесяць стагоддзяў гісторыі (да 940-годдзя горада)»	397

Навуковае выданне

МІНСК І МІНЧАНЕ: ДЗЕСЯЦЬ СТАГОДДЗЯЎ ГІСТОРЫІ ГОРАДА (ДА 940-ГОДДЗЯ ГОРАДА)

Рэдактар *Т. С. Клімовіч*

Карэктар *В. А. Рахуба*

Мастацкі рэдактар *М. Вішнякова*

Тэхнічны рэдактар *Т. В. Лецъен*

Камп'ютэрная вёрстка *В. Л. Смольская*

Падпісана ў друк 05.09.2008. Фармат 70×100^{1/16}. Папера афсетная № 1.
Гарнітура Times New Roman. Друк афсетны. Ум. друк. арк. 32,25 + 0,6 укл.
Ум. фарб.-адб. 35,47. Ул.-выд. арк. 34,2. Тыраж 300. Заказ 372.

Рэспубліканскае унітарнае прадпрыемства «Выдавецкі дом «Беларуская навука».
ЛП № 02330/0131569 ад 11.05.2005. Вул. Ф. Скарыны, 40, 220141, г. Мінск.

Надрукавана ў РУП «Выдавецкі дом «Беларуская навука».

DEKANAT MIŃSKI DIECEZJI WILEŃSKIEJ W ŚWIETLE OPISÓW PARAFII Z 1784 r.

Autorzy niniejszego wystąpienia – Józef Maroszek i Maria Maroszkówna przygotowują drukiem edycję opisów parafii rzymskokatolickich dekanatu mińskiego z 1784 r., niemal nieznanego i bardzo mało wykorzystywanego źródła. Opisy dotąd pozostają w rękopisach, w zbiorach Wilna i Kijowa. Drukiem ukazać się w 2010 r.

Do dekanatu mińskiego w 1784 r. należały rzymskokatolickie parafie:

Błoń – Wilno, 3508, k. 276–279,
Chołchło – Wilno, 3508, k. 266–271,
Derewna
Iwieniec – Wilno, 3508, k. 272–275
Kamień – Wilno, 3508, k. 92–95v
Kojdanowo – Wilno, 3508, k. 88–91v
Mińsk – Wilno, 3508, k. 214–219v
Naliboki
Pierszaje – Wilno, 3508, k. 223–233
Raków – Wilno, 3508, k. 234–241v
Śmiłowicze – Wilno, 3508, k. 310–312
Solpce – Wilno, 3508, k. 116–120
Uzda Wilno, 3508, k. 297–300
Wiszniewo
Wołma – Wilno, 3508, k. 220–222v
Woločyn
Zabrzezie.

Spośród wymienionych 17 parafii dla 12 zachowały się oryginały w aktach Wileńskiej Rzymskokatolickiej Kurii Metropolitalnej, przechowywanych w Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym Litwy w Wilnie (fond 694) w tomie nr 3508. Oryginalne opisy dotyczą parafii: Błoń, Chołcho, Iwieniec, Kamień, Kojdanowo, Mińsk, Pierszaje, Raków, Śmiłowicze, Solpce, Uzda, i Wołma.

W tymże wileńskim archiwum, w zespole Akta Dawne przechowywane są rękopisy wileńskiego Muzeum Starożytności Eustachego Tyszkiewicza, działającego w latach 1855–1865, m.in. rękopis nr 19.255 zawierający kopie wszystkich opisów 17 parafii dekanatu mińskiego, a więc m.in. nie zachowanych w oryginale opisów parafii: Derewna, Naliboki, Wiszniewo, Woločyn, Zabrzezie. Ten tom kopii opisów parafii dekanatu mińskiego wraz z innymi 11 tomami poszczególnych dekanatów: Wilno (S.A. nr 19.245, Raduń (S.A. nr 19.246), Kowno (S.A. nr 19.247), Troki (S.A. nr 19.248), Oszmiana (S.A. nr 19.240), Radoszkowicze (S.A. nr 19.259), Świr (S.A. nr 19.251), Brasław (S.A. nr 19.252), Kupiszki (S.A., nr 19.253), Wilkomierz (S.A., nr 19.254) i Pobojsk (S.A., nr 18.580) z Muzeum Starożytności Eustachego Tyszkiewicza posiadają znaki własnościowe tej kolekcji. Są na nich jednak i inne znaki własnościowe – Biblioteki Joachima Chreptowicza w Szczorsach. Najwidoczniej w momencie powstawania Muzeum Starożytności ze Szczors przekazano połowę kolekcji rekopismicznych kopii. Spośród przechowywanych w Szczorsach 24 tomów 12 (w tym dekanat miński) oddano hr. Tyszkiewiczowi do tworzonej kolekcji. Pozostałe 12 tomów zawierających opisy parafii DEKANATÓW: Połock (nr 6000), Bobrujsk (nr 6001), Lida (nr 6002), Nowogródek (nr 6003),

DEKANAT MIŃSKI DIECEZJI WILEŃSKIEJ W ŚWIETLE OPISÓW PARAFII Z 1784 r.

Autorzy niniejszego wystąpienia – Józef Maroszek i Maria Maroszkówna przygotowują drukiem edycję opisów parafii rzymskokatolickich dekanatu mińskiego z 1784 r., niemal nieznanego i bardzo mało wykorzystywanego źródła. Opisy dotąd pozostają w rękopisach, w zbiorach Wilna i Kijowa. Drukiem ukazać się w 2010 r.

Do dekanatu mińskiego w 1784 r. należały rzymskokatolickie parafie:

Błoń – Wilno, 3508, k. 276–279,
Cholchło – Wilno, 3508, k. 266–271,
Derewna
Iwieniec – Wilno, 3508, k. 272–275
Kamień – Wilno, 3508, k. 92–95v
Kojdanowo – Wilno, 3508, k. 88–91v
Mińsk – Wilno, 3508, k. 214–219v
Naliboki
Pierszaje – Wilno, 3508, k. 223–233
Raków – Wilno, 3508, k. 234–241v
Śmiłowicze – Wilno, 3508, k. 310–312
Stolpce – Wilno, 3508, k. 116–120
Uzda Wilno, 3508, k. 297–300
Wiszniewo
Wołma – Wilno, 3508, k. 220–222v
Woločyn
Zabrzezie.

Spośród wymienionych 17 parafii dla 12 zachowały się oryginały w aktach Wileńskiej Rzymskokatolickiej Kurii Metropolitalnej, przechowywanych w Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym Litwy w Wilnie (fond 694) w tomie nr 3508. Oryginalne opisy dotyczą parafii: Błoń, Cholcho, Iwieniec, Kamień, Kojdanowo, Mińsk, Pierszaje, Raków, Śmiłowicze, Stolpce, Uzda, i Wołma.

W tymże wileńskim archiwum, w zespole Akta Dawne przechowywane są rękopisy wileńskiego Muzeum Starożytności Eustachego Tyszkiewicza, działającego w latach 1855–1865, m.in. rękopis nr 19.255 zawierający kopie wszystkich opisów 17 parafii dekanatu mińskiego, a więc m.in. nie zachowanych w oryginale opisów parafii: Derewna, Naliboki, Wiszniewo, Woločyn, Zabrzezie. Ten tom kopii opisów parafii dekanatu mińskiego wraz z innymi 11 tomami poszczególnych dekanatów: Wilno (S.A. nr 19.245, Raduń (S.A. nr 19.246), Kowno (S.A. nr 19.247), Troki (S.A. nr 19.248), Oszmiana (S.A. nr 19.240), Radoszkowicze (S.A. nr 19.259), Świr (S.A. nr 19.251), Brasław (S.A. nr 19.252), Kupiszki (S.A., nr 19.253), Wilkomierz (S.A., nr 19.254) i Pobojsk (S.A., nr 18.580) z Muzeum Starożytności Eustachego Tyszkiewicza posiadają znaki własnościowe tej kolekcji. Są na nich jednak i inne znaki własnościowe – Biblioteki Joachima Chreptowicza w Szczorsach. Najwidoczniej w momencie powstawania Muzeum Starożytności ze Szczors przekazano połowę kolekcji rekopisamiennych kopii. Spośród przechowywanych w Szczorsach 24 tomów 12 (w tym dekanat miński) oddano hr. Tyszkiewiczowi do tworzonej kolekcji. Pozostałe 12 tomów zawierających opisy parafii DEKANATÓW: Polock (nr 6000), Bobrujsk (nr 6001), Lida (nr 6002), Nowogródek (nr 6003),

Słonim (nr 6004), Różana (6005), Wołkowysk (nr 6006), Grodno (nr 6007), Knyszyn (6008), Augustów (nr 6009), Olwita (nr 6010), Simno (6011).

W 2000 roku odbył się Kongres Kultury Polskiej, a w jego ramach Konferencja Naukowa w Drohiczyźnie nad Bugiem, pod hasłem: «Przyszłość kultury Polaków na Kresach», a w tomie drugim wydawnictwa pokonferencyjnego, zatytułowanym «Kraj rodzinny matki mej», pod redakcją Józefa Maroszka, opublikowano faksymile wszystkie oryginalnych opisów parafii dekanatu mińskiego przechowywanych w Wilnie. Trudności paleograficzne sprawiają, że krąg odbiorców tego wydawnictwa jest niewielki, dlatego istnieje konieczność edycji pismem drukowanym, a nie rękopiśmiennym.

Obecnie prowadzone prace nad edycją opisów parafii dekanatu mińskiego prowadzone są w ramach grantu «*Opisy parafii diecezji wileńskiej z roku 1784 – edycja źródła*» przyznanego przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego 33 Konkursu projektów badawczych.

Opisy parafii pisane są w języku polskim. Przygotowane są do druku według *Instrukcji wydawniczej dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX wieku* PAN z 1853 r¹. Wydawnictwo może służyć wielu celom. Przede wszystkim ma szansę stać się kolejnym narzędziem badawczym w rękach historyków. Pozwala ocalić obraz minionej rzeczywistości. W konfrontacji z innymi źródłami współczesnymi i późniejszymi może posłużyć określeniu zmian w geografii terenu, sieci osadniczej i drogowej na obszarze dekanatu. To także doskonały punkt wyjścia do badań genealogicznych i własnościowych. Praca nad edycją opisów parafii diecezji wileńskiej jest ważna również z perspektywy społecznej i kulturalnej.

Niektóre dekanaty diecezji wileńskiej doczekały się już edycji drukiem. Wiesława Wernerowa opublikowała drukiem opisy parafii dekanatów: knyszyńskiego (1990 i)², augustowskiego³ i grodzieńskiego⁴. Publikację oparła wyłącznie na kopiach z Biblioteki Szczorsowskiej Chreptowiczów przechowywanej w Kijowie w Dziale Rękopisów Biblioteki Narodowej. Autorka nie sięgnęła do oryginałów opisów parafii przechowywanych w Wilnie – w Centralnym Archiwum Historycznym Litwy. Wiele nazw terenowych i osobowych zostało przez kopistów przekręconych i w takiej postaci zostały one wydane drukiem, bez próby ustalenia właściwego brzmienia nazwy czy nazwiska.

Zachowanie opisów parafii diecezji wileńskiej (w tym i dekanatu mińskiego) to wyjątek w skali całej przerozbiorowej Rzeczypospolitej. Opisy innych diecezji trafiły po rozbiorach do Petersburga. Tam jednak nie były wykorzystywane przez badaczy. Po traktacie pokojowym polsko-rosyjskim w Rydze z 1921 r., na podstawie którego rewindykowano do Polski dobra kultury, wraz z Biblioteką Załuskich, staropolskimi rękopisami i księgozbiorami, trafiły w 1930 r. do Biblioteki Narodowej w Warszawie. Tam podczas Powstania Warszawskiego w 1944 r. Niemcy miotaczami ognia spalili cały rękopiśmienny dorobek kraju (wraz z rękopiśmiennymi opisami parafii 1784 r.). Prócz opisów diecezji wileńskiej zachowały się w Archiwum Kapitulnym w Łowiczu opisy 107 parafii tworzących archidiakoniat pułturski (choć według wcześniejszej ankiety z 1778 r., bez punktu dotyczącego własności osad)⁵. W Archiwum Diecezjalnym

¹ Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX wieku. Wrocław 1953.

² Opisy parafii dekanatu knyszyńskiego z roku 1784, «*Studia Podlaskie*». Białystok, 1990. T. 1. S. 99–219; Rękopiśmienne opisy parafii litewskich z 1784 roku. Dekanat knyszyński i augustowski, opr. W. Wernerowa, «*Źródła do dziejów geografii*». Warszawa, 1996. Z. 2. S.13–129.

³ Rękopiśmienne opisy parafii litewskich z 1784 roku. Dekanat knyszyński i augustowski, opr. W. Wernerowa, «*Źródła do dziejów geografii*». Warszawa, 1996. Z. 2. S. 131–228.

⁴ Rękopiśmienne opisy parafii litewskich z 1784 roku. Dekanat grodzieński, opr. W. Wernerowa, «*Źródła do dziejów geografii*». Warszawa, 1994. Z. 1.

⁵ J. Wieteska. Materiały do atlasu historyczne Polski XVIII w. Archidiakoniat pułturski w ankiecie Michała Poniatowskiego z r. 1778 // *Przegląd Historyczny*. N. 43. 1952. S. 33–346.

w Drohiczynie, w zespole Parafii Rzymskokatolickiej w Kleszczelach zachował się opis parafii Kleszczele z 1784 r., a w Archiwum Archidiecezjalnym w Białymstoku w zespole parafii Rzymskokatolickiej w Krynkach opis parafii Krynki z 1784 r.

W latach 1785–1787 ks. Franciszek Salezy Czaykowski, komisarz dóbr prymasowskich, sporządził wyciąg z opisów parafii Korony Polskiej, nadając mu tytuł *«Regestr Diecezjów»*, gdzie zamieszczone są dane dotyczą diecezji: chełmskiej, gnieźnieńskiej, krakowskiej, płockiej, poznańskiej i wrocławskiej. Ostatnio dzieło to ukazało się drukiem¹.

Podstawowym celem powstania opisów parafii biskupstwa wileńskiego w 1784 był zamiar stworzenia ich dokładnego obrazu kartograficznego Rzeczypospolitej². Metodę ankiety opracował nadworny kartograf króla Stanisława Augusta – Karol de Perthées, znany przede wszystkim jako autor licznych map wojewódzkich Korony Polskiej, a który w 1772 r. rozpoczął pracę nad szczegółowym atlasem Polski³.

Z pomocą przyszedł brat króla, ksiądz Michał Jerzy Poniatowski, który będąc prymasem Polski nakazał wszystkim biskupom całej Rzeczypospolitej sporządzenie szczegółowych opisów parafii w ich diecezjach. Ci zaś, z kolei polecili to proboszczom poszczególnych parafii.

Biskup wileński Ignacy Massalski (1729–1794), 7 czerwca 1784 r. rozesłał drukowany list pasterski do wszystkich dziekanów z poleceniem dostarczenia do 15 sierpnia do kancelarii biskupiej dokładnej charakterystyki obszarów swoich parafii, w diecezji wileńskiej⁴. Ankieta była niezwykle szczegółowa, obejmowała m.in.:

- przynależności terytorialnej parafii (dekanat, województwo, powiat),
- spis wszystkich miejscowości z podaniem ich właścicieli i położeniem geograficznym względem kościoła parafialnego,
- określenie odległości od kościoła i od sąsiednich miast,
- szczegółowy opis sieci wodnej, rzek, strumieni, bagien i stawów, gór wąwozów, zalesienia terenu z uwzględnieniem gatunków drzew, rudni żelaznych, hamerni⁵ miedzianych, młynów wodnych, wiatraków, tartaków i innych.

Nakazano również określić granice administracyjne przebiegające przez teren parafii.

Ankieta, zawierającą 9 punktów, uzupełniono instrukcją co do standardu opisu, formatu papieru i w jakim miała być wypełniona.

Opisy diecezji wileńskiej z 1784 r. są jedynymi zachowanymi z obszaru całej przedrozbiorowej Rzeczypospolitej. Zawierają opisy terenów obecnej Białorusi, Litwy i częściowo północno-wschodniej Polski. Dokumenty wykonane przez duchownych są wyraźnie świeckie w treści.

¹ Regestr diecezjów Franciszka Czaykowskiego czyli właściciele ziemscy w Koronie 1783–1784; Wyd. S. Górzyński. K. Chłapowski. Warszawa, 2006.

² J. Madej. Polonia... 1770 Karola Perthéesa na tle osiemnastowiecznej kartografii krajów ościennych. Warszawa, 1987. S. 320.

³ J. Maroszek. Opisy parafii diecezji wileńskiej z 1784 r. jako źródło do poznania krajobrazu kulturowego współczesnej Białorusi i Litwy referat wygłoszony na II Międzynarodowej Konferencji «Problemy świadomości narodowej ludności polskiej na Białorusi» 7–9 XI 2003 r.; K. Buczek, Kartograf króla Stanisława Augusta. Życie i dzieła // Karol Perthées (1739–1815) kartograf pierwszej Rzeczypospolitej i entomolog, red. J. Pawłowski. Warszawa, 2003. S. 57–62.; J. Maroszek. Opisy parafii diecezji wileńskiej z 1784 r. jako źródło do poznania krajobrazu kulturowego współczesnej Białorusi i Litwy referat wygłoszony na II Międzynarodowej Konferencji «Problemy świadomości narodowej ludności polskiej na Białorusi» w Grodnie 7–9.XI.2003 r.

⁴ List pasterski datowany na 27 czerwca 1784 r. przechowywany obecnie w Bibliotece Uniwersytetu Jagiellońskiego, nr 58421 III.

⁵ Hamernia – huta miedzi.

Познание środowiska kulturowego Mińszczyzny staje się obowiązkiem każdego badacza tej ziemi, zarówno białoruskiego jak i polskiego. Dla tego pierwszego z powodu poznania środowiska kulturowego kształtowanego przez setki lat, a wyrugowanego przez systemy totalitarne, zaś dla drugiego jest okazją do poznania jeszcze istniejących miejscowych polskich tradycji.

Dzięki dobrej znajomości ludzi i terenu przez plebanów, a także sumiennym wykorzystaniu tej wiedzy w opisach, historycy dysponują dziś doskonałym materiałem badawczym. Źródło pozwala określić jakie zmiany zaszły od momentu jego powstania w kulturze i geografii tego obszaru. Nadaje się również do poszukiwań genealogicznych i badań nad siecią osadniczą. Nazwy geograficzne sprawiają najwięcej problemów podczas edycji źródła. Niektóre z nich były albo błędnie zapisane (przez kopiste), albo uległy nieznaczącej zmianie w późniejszych czasach.

Opracowanie edytorskie oparto o *Instrukcję Wydawniczą dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX w.*, pod red. Kazimierza Lepszego z 1953 r¹.

A. У. Мацук (Мінск)

МІНСКАЯ КАДЭНЦЫЯ ТРЫБУНАЛА ВКЛ 1741 г.

На працягу 30-х гадоў XVIII ст. ва ўнутрыпалітычным жыцці ВКЛ асноўная барацьба праходзіла паміж магнацкімі родамі Сапегаў і Радзівілаў. У пачатку 40-х гадоў XVIII ст. адбываецца абвастрэнне барацьбы паміж Сапегамі і Радзівіламі. Яна ў асноўным разгортваецца вакол Трыбуналаў ВКЛ, якія павінны былі разглядаць справы спадчыны па памерлых генералу артылерыі ВКЛ Казіміру Леону Сапегу і троецкім кашталяне Антонію Казіміру Сапегу. Галоўнымі спадчыннікамі па Казіміру Леону Сапегу былі яго непаўнагадовыя сыны Аляксандр і Міхал Ксаверы. Адначасова прэтэндавалі стаць апекунамі іх маці Караліна з Радзівілаў і дзядзька віленскі каад'ютар Юзаф Станіслаў Сапега. На спадчыну па Антонію Казіміру Сапегу прэтэндавалі лоўчы ВКЛ Міхал Антоні Сапега і сястра памерлага Саламея Ганна, якая спачатку звярнулася па дапамогу да Радзівілаў. У такой сітуацыі канфлікт паміж Радзівіламі і Сапегамі дасягнуў свайго апагея і ператварыў Трыбуналы ВКЛ 1741–1743 гг. у арэну палітычнай барацьбы паміж гэтымі магнацкімі родамі. Можна пагадзіцца з польскай даследчыцай Тэрэсай Зялінскай, што ў XVIII ст. «маёмасныя справы перапляталіся амаль неразрыўна з палітычнымі. Барацьба за кожны кавалачак маёмасці была толькі адной з праяў барацьбы паміж магнацкімі родамі аб даходах, удзелу ва ўладзе, гонарах, у якой рэдка выступаў адзін з гэтых элементаў у адрыве ад астатніх»². Менавіта таму барацьба за ўладанні паміж Сапегамі і Радзівіламі прывяла да вялікага палітычнага канфлікту.

Выбары на соймках у Трыбунал ВКЛ 1741 г. адбыліся ў барацьбе паміж сапежынскімі і радзівілаўскімі прыхільнікамі. У выніку перавагу атрымалі сапежынскія прыхільнікі, а ключавую пасаду трыбунальскага маршалка атрымаў іх саюзнік мсціслаўскі ваявода Міхал Масальскі.

¹ Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX wieku / Pod red. K. Lepszego. Wrocław, 1953.

² Zielińska T. Wiąż rodowa domu Radziwiłłowskiego w świetle dziariusza Michała Kazimierza Radziwiłła «Rybieńki» // *Miscellanea Historico-Archivistica*. 1989. T. 3. S. 187.